

2013

Stowarzyszenie
„Centrum
Wspierania Edukacji
i Przedsiębiorczości”

Dr Elżbieta Szczygieł

[BEZDOMNOŚĆ WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY W POLSCE JAKO EFEKT PRZEMOCY I NADUŻYĆ]

SERIA: Problemy dzieci
Nr 2/2013 (2)

*This publication has been produced with the financial support of the Daphne III Programme of the European Union.
The contents are the sole responsibility of the CRS Partnership and can in no way be taken to reflect the views of the European Commission.*

Autor

Dr Elżbieta Szczygieł

Recenzja

Dr Magdalena Pokrzywa

Opracowanie

Stowarzyszenie „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości”
35-016 Rzeszów, ul. K. Hoffmanowej 19,
Tel. 17 853 66 72
www.cwep.eu

Publikacja bezpłatna

Publikacja jest dostępną na licencji Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne 3.0 Polska:
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/pl/legalcode>

Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autora: Elżbieta Szczygieł oraz Stowarzyszenia „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości”.

Abstract

The material presents the results of the literature review concerning the issue of homelessness among children and young people as an effect of violence and abuse. The aim of the conducted research was the presentation of the available and reliable statistical material in the subject matter being discussed. For this purpose the available data gathered by Central Statistical Office which came from the National Census.

Spis treści

Wstęp	3
1. Definicja osoby bezdomnej i osoby śpiącej pod gołym niebem w kontekście dziecka...4	
2. Przemoc i nadużycia wobec dzieci.....7	
3. Bezdomność dziecka jako efekt przemocy i nadużycia	9
4. Polityka przeciwdziałania bezdomności dzieci i przeciwdziałania powstawaniu zjawiska tzw. „dzieci ulicy”	13
Podsumowanie	16
Bibliografia.....	17

Wstęp

Zjawisko bezdomności wśród dzieci jest dość szeroko rozumiane. Dotyczy zarówno „tradycyjnie” pojętej bezdomności, wyrażającej się brakiem miejsca mieszkalnego, jak i bezdomności „metaforycznej”, której zakres jest niepokojący. Brak należytej opieki ze strony osób dorosłych czy zła atmosfera w domu rodzinnym prowadząca do podejmowania prób ucieczek, są obecnie dość powszechnym zjawiskiem trapiącym młode pokolenie.

Niniejsze opracowanie ma na celu podjęcie próby ukazania bezdomności dzieci i młodzieży jako efektu przemocy i nadużyć dotyczących nieletnich. Podobnie, jak poprzednie, niniejsze opracowanie stanowi jeden z elementów międzynarodowego projektu badawczego pn. *A study relating to children rough sleepers who are runaways & homeless and victims of sexual exploitation/abuse & other violence on the streets and development of knowledge transfer activities that improve services and policies to support & protect these vulnerable children*, realizowanego przez Stowarzyszenie „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości” w Rzeszowie wspólnie z partnerami z dziewięciu krajów europejskich w ramach programu Daphne III pod kierunkiem Uniwersytetu w Wolverhampton (Wielka Brytania).

1. Definicja osoby bezdomnej i osoby śpiącej pod gołym niebem w kontekście dziecka

*„Każde czasy tworzą swoich bezdomnych”
/X. Jan Śledzianowski/*

W literaturze problemu bezdomności wskazuje się na brak zadawalającej definicji bezdomności, a tym samym definicji osoby bezdomnej. Wynika to z braku konstytutywnych cech obu zjawisk, które pozwalałyby zawrzeć w ich opisie wszystko to, co stanowi o ich istocie. Na gruncie badań socjologicznych przyjęło się, że najprostsza definicja osoby bezdomnej brzmi¹:

„bezdomny to osoba pozbawiona dachu nad głową”.

O ile w wielu przypadkach osoby, które same siebie określają mianem bezdomnego zgodziłyby się z tym opisem, to w wielu przypadkach pozbawienie dachu nad głową nie przesądza o byciu lub nie osobą bezdomną.

W niektórych badaniach polskich przyjęto również, że za bezdomnych uznaje się ludzi²:

„w najcięższym położeniu, a więc tych, którzy w części literatury światowej (w modelowym uproszczeniu) określani są jako bezdomni uliczni (street homeless) i bezdomni schroniskowi (shelter homeless)”.

W innej definicji podaje się dodatkowo pewne cechy socio-społeczne osoby bezdomnej³:

„bezdomny to człowiek nieposiadający własnego mieszkania lub osoba o specyficznych predyspozycjach, która nie akceptuje norm społecznych, która w imię wolności dokonała wyboru pewnego sposobu życia – typ wędrowca tułacza”.

Każda z tych definicji, a także te, powstałe na gruncie prawodawstwa polskiego⁴ wskazują jako główny czynnik warunkujący bezdomność posiadanie bądź nie prawa i możliwości do zamieszkania w lokalu mieszkalnym. Wydaje się jednak, że w przypadku

¹ E. Zaleska, *Badania bezdomności w Polsce*, „Sprawy Mieszkaniowe w Polsce” 1995, Nr 1, [za:] A. Pindral, *Definicje i typologie bezdomności* [w:] *Problemy bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty – diagnoza Zespołu Badawczego* (red. M. Dębski), Wyd. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Gdańsk 2011, s. 40.

² A. Przyemeński, *Aktualny stan problemu bezdomności w Polsce. Aspekt polityczno-społeczny*, [w:] *Oblicza bezdomności*, materiały pokonferencyjne pod red. M. Dębskiego i K. Stachury, Wyd. Bernardinum, Gdańsk 2007, s.18.

³ M. Pisarska, *Miejskie schronisko dla bezdomnych kobiet*, „Praca socjalna” 1993, Nr 4, [za:] A. Pindral, *Definicje i typologie bezdomności...*, op. cit., s. 40.

⁴ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2004, Nr 64, poz. 593), definiuje osobę bezdomną jako: „osobę niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowaną na pobyt stały, w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności i dowodach osobistych, a także osobę niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym i zameldowaną na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania”.

specyficznej grupy osób dotkniętych bezdomnością jaką są dzieci, cechy te nie są właściwymi wyznacznikami definicyjnymi⁵.

Warto zauważyć, że w wielu innych definicjach podkreśla się zaburzenie lub nawet atrofię więzi społecznych łączących osoby w rodzinie czy wspólnym gospodarstwie domowym⁶. Wydaje się więc, że najbliższe pełnemu opisowi będzie wskazywanie na poziom zaspokojenia potrzeb w dwóch zasadniczych obszarach: schronienia oraz więzi społecznych.

Czymś z gruntu odmiennym jest pojęcie osoby „śpiącej pod gołym niebem”. Definicyjnie nawiązuje się tu do tzw. *bezdomności ulicznej* lub *pozainstytucjonalnej*. Jednak warto wskazać, że o ile w przypadku osób dorosłych bezdomność uliczna jest zjawiskiem uwarunkowanym możliwością wyboru, o tyle w przypadku dzieci - już nie do końca. Osoba dorosła ma bowiem pewną możliwość wyboru miejsca, w którym może przenocować czy zatrzymać się na dłużej. W przypadku dzieci samodzielne skorzystanie z instytucji wspierającej osoby bezdomne warunkuje poinformowanie rodziców, bądź opiekunów prawnych oraz odpowiednich władz o tym zdarzeniu. O ile bezdomny dorosły, który ze względu na nadużywanie alkoholu nie może zostać przyjęty do niektórych typów placówek wspierających bezdomnych, o tyle pojawienie się dziecka w takiej placówce obwarowane jest surowymi restrykcjami prawnymi (procedurami koniecznymi do zastosowania w takim przypadku). Dlatego też dzieci zmuszone są do wyboru bezdomności ulicznej i nocowania pod tzw. *gołym niebem* lub ukrywania tego faktu poprzez sypianie w domach znajomych (w przypadku ucieczek z domu rodzinnego). W literaturze polskiej częściej jednak niż określenie „pod gołym niebem” spotyka się określenie „dzieci ulicy”. Dotyczy ono zarówno dzieci wychowujących się w rodzinach a spędzających większość czasu „na ulicy” (więzi rodzinne i społeczne istnieją jednak nie są zbyt mocne), ale też dzieci mieszkających na ulicy. Definicja Rady Europy z 1994 r. stwierdza, że⁷:

Dzieci ulicy to dzieci poniżej 18 roku życia, które przez krótszy lub dłuższy czas żyją w środowisku ulicznym. Przenoszą się z miejsca na miejsce i mają swoje grupy rówieśnicze i inne kontakty. Są zameldowani pod adresem rodziców lub jakiejś instytucji socjalnej. Charakterystyczne jest to, że z rodzicami, przedstawicielami szkół i instytucji pomocy i służb socjalnych, które ponoszą za nie odpowiedzialność, dzieci te mają słaby kontakt lub nie mają go w ogóle.

⁵ A. Przymeński i M. Oliwa-Ciesielska interpretują wspomnianą definicję ustawową w sposób następujący: „bezdomnymi są osoby lub gospodarstwa domowe, które w danym momencie, z różnych powodów, nie mogą swoich potrzeb mieszkaniowych zaspokajać w lokalu mieszkalnym, i czynią to w formie namiastkowej w miejscach lub obiektach niemieszkalnych o różnym przeznaczeniu, albo w placówkach dla bezdomnych o różnym charakterze”. Por. A. Przymeński, M. Oliwa-Ciesielska, *Mieszkalnictwo socjalne jako instrument demarginalizacji społecznej bezdomnych na przykładzie Poznania. Diagnoza i rekomendacje*, „Polityka społeczna” 2010, Nr 3, s. 1 i nast.

⁶ Por. A. Pindral, *Definicje i typologie bezdomności* [w:] *Problem bezdomności w Polsce...*, op. cit., s. 41 i nast.

⁷ Definicja przyjęta przez Radę Europy w Strasburgu w 1994 r. na podstawie badań przeprowadzonych w 24 krajach europejskich. Definicja za:

http://ec.europa.eu/justice/news/consulting_public/0009/contributions/registered_organisations/079_european_federation_for_street_children.pdf

Na gruncie badań polskich definicja ta została poszerzona⁸:

Dzieci ulicy to dzieci i młodzież, które większość swojego życia spędzają na ulicy, dla których jest ona głównym środowiskiem życia. Dzieci (młodzież) te często mieszczą się w minimum określonym przez placówki oświatowe, śpią w domach swoich rodziców czy opiekunów, ale nie znajdują tam żadnego wsparcia emocjonalnego, przebywają więc na ulicy nie tylko z poczucia nudy i braku alternatywnych zajęć, ale z powodu życiowej i emocjonalnej konieczności. Ulica jest dla nich domem, szkołą, miejscem pracy i życia.

Ponieważ podobnie, jak w przypadku zjawiska bezdomności, zjawisko „dzieci śpiących pod gołym niebem” lub też „dzieci ulicy” jest zjawiskiem opisywanym w kategoriach symptomatycznych, badacze wskazują na kilka cech wyróżniających takie dzieci⁹:

- osamotnienie emocjonalnie, opuszczenie lub odrzucenie psychicznie i społecznie przez swoich rodziców,
- pozostawienie bez opieki, a także pozbawienie ich możliwości zaspokajania swoich potrzeb w domu rodzinnym,
- zaniedbanie wychowawcze i socjalizacyjne,
- pochodzenie z rodziny dysfunkcyjnej,
- identyfikacja z podkulturą destruktywną grupy rówieśniczej, w której przebywa,
- przejawianie zachowań antyspołecznych i pozostawanie w konflikcie z rolami społecznymi (dziecka, ucznia),
- bycie ofiarą przemocy,
- nieuczęszczanie do szkoły, bycie poza systemem placówek edukacyjno-opiekuńczych,
- przebywanie w miejscach niekontrolowanych przez dorosłych,
- funkcjonowanie destruktywnie tj. dzieci żebrzące, kradnące, wałęsające się, uzależnione, agresywne itp.

W kontekście wspomnianych wcześniej dwóch wyznaczników bezdomności (schronienia oraz więzi społecznych) wydaje się, że ten drugi czynnik ma o wiele większe znaczenie w przypadku powstawania zjawiska bezdomności nieletnich. O ile rodzina eksmitowana na bruk nadal pozostaje rodziną, i o ile to możliwe jest razem, o tyle patologia i nadużycia członków rodziny wobec dzieci doprowadzą do sytuacji, w której dziecko będzie chciało zerwać więź z rodzicem lub opiekunem prawnym. Najprostszym zaś sposobem zerwania więzi jest jej fizyczne ustanie, a więc najczęściej ucieczka z miejsca przebywania.

⁸ T. Kołodziejczyk, *Program Street Children - Children on the Streets w Polsce* [w:] *Dzieci ulicy - problemy, profilaktyka, resocjalizacja* (red. G. Olszewska-Baka), Wyd. eRBe, Białystok 2000 [za:] E. Replewicz, *Środowisko rodzinne dzieci spędzających większość czasu na ulicy*, „Edukacja, Wychowanie, Resocjalizacja” 2011, Nr 1, s. 53.

⁹ G. Olszewska-Baka, L. Pytka, *Dzieci ulicy - metodologiczne aspekty profilaktyki interwencyjnej* [w:] *Dzieci ulicy - problemy, profilaktyka, resocjalizacja* (red. G. Olszewska-Baka), Wyd. eRBe, Białystok 2000, s. 19-20 [za:] E. Replewicz, *Środowisko rodzinne dzieci...*, op. cit., s. 54.

2. Przemoc i nadużycia wobec dzieci

Zjawisko przemocy wobec dzieci jest w polskim wymiarze sprawiedliwości szeroko opisane i skodyfikowane prawnie. Wystarczy wymienić tylko zapisy Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 533 z późn. zm.), Ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz. U. 1964, Nr 9, poz. 59 z późn. zm.) czy Ustawę z dnia 29 lipca 2005 r. *o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (Dz. U. 2005, Nr 180, poz. 1493 z późn. zm.). W każdym z tych dokumentów szczegółowo opisano jakie czyny są wobec dziecka zabronione i podlegają sankcji prawnej. Przede wszystkim, przemoc fizyczna wobec dziecka jest przestępstwem. Przemoc w rodzinie, w wyniku której dochodzić może do ucieczki dziecka z domu, definiowana jest na gruncie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, która stwierdza, że przez przemoc w rodzinie należy rozumieć¹⁰:

„Jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w pkt 1 [tj. członka rodziny - przyp. autorki], w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą.”

Formy przemocy jakie mogą być okazywane dziecku to oprócz przemocy fizycznej, także ta psychiczna, seksualna, ekonomiczna czy zaniedbanie. O skali zjawiska przemocy w rodzinie informują m.in. wyniki sondaży przeprowadzonych przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej¹¹, Centrum Badania Opinii Społecznej¹², Instytut Badawczy Millward Brown SMG/KRC¹³ a także dane Komendy Głównej Policji (KGP)¹⁴.

Wyniki prezentowane w powyższych opracowaniach wskazują, że istnieje spory odsetek dzieci dotkniętych zjawiskiem przemocy w swoich rodzinach. Według badań opinii publicznej 14% respondentów żyje w gospodarstwach domowych, w których ofiarą przemocy były dzieci¹⁵. W przypadku tych dzieci doświadczały one w największym stopniu przemocy psychicznej. Spośród wszystkich ofiar przemocy psychicznej 10%

¹⁰ Art. 2 pkt. 1, Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. *o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (Dz. U. 2005, Nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

¹¹ M.in.: *Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce wobec kobiet i wobec mężczyzn. Część I – Raport z badań ogólnopolskich*, Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Listopad 2010; *Badanie dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie wobec dzieci*, Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Lipiec 2008.

¹² M.in.: *Przemoc i konflikty w domu. Komunikat z badań*, CBOS Warszawa, Marzec 2009.

¹³ M.in.: *Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie*, Raporty z badania SMG/KRC zrealizowanego dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej 2011.

¹⁴ M.in.: *Raport z działań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym w 2008 r.*, Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji, Warszawa 2009; *Informacja z działań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym w 2010 r.*, Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji, Warszawa 2011.

¹⁵ *Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie*, Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa październik 2007 r., s. 9.

stanowiły dzieci, zaś fizycznej doświadczało 7% z nich (rzadziej stosowana była wobec małych przemoc ekonomiczna - 3% przypadków i seksualnej - mniej niż 1%)¹⁶. W badaniu przeprowadzonym wśród osób zajmujących się zawodowo wspieraniem dzieci i rodzin (pedagodzy, kuratorzy, policjanci, pracownicy socjalni i pracownicy służby zdrowia), respondenci deklarowali, że 91% z nich zetknęło się z przemocą psychiczną wobec dzieci przynajmniej raz, 39% - kilka razy, zaś 35% - wiele razy. Zetknięcie z przypadkami stosowania przemocy ekonomicznej wobec dzieci deklarowało 59%, zaś w przypadku przemocy seksualnej wobec dziecka, aż 70% respondentów zetknęło się z nią, a 39% z nich było jej świadkami (!)¹⁷.

W pilotażowym badaniu uczestników programu oddziaływania korektywno-edukacyjnego dla sprawców przemocy w rodzinie odbywających karę w zakładach penitencjarnych udział wzięło 66 mężczyzn osadzonych w tych jednostkach. Deklarowali oni, że w ich przypadku ofiarami przemocy domowej były w 32% dzieci (żony/partnerki - 74%, rodzice - 29%)¹⁸.

Najbardziej precyzyjnych danych dotyczących ewidencjonowanych przypadków przemocy w rodzinie dostarczają raporty Komendy Głównej Policji. Warto jednak mieć świadomość, że jest to tylko pewien odsetek tego typu zdarzeń. Część z nich pozostaje nieewidencjonowana w żadnych bazach danych, a wykrycie skali możliwe jest tylko przez pogłębione badania socjologiczne. Według danych ewidencjonowanych przez KGP w systemie TEMIDA wynika, że w 2010 r. zanotowano 25 477 przypadków znęcania się¹⁹ nad członkiem rodziny, z czego w 4 228 przypadkach ofiarą było dziecko. Jest to o 675 osób mniej niż w 2009 r. Podobnie też spadła liczba małych ofiar przemocy w rodzinie ewidencjonowanych na podstawie tzw. *Niebieskiej karty*²⁰, których w roku 2012 było ogółem 19 172 osoby (dla porównania w roku 2011 było to 21 394 dzieci do 13 roku życia i 10 704 małych w wieku między 13 a 18 rokiem życia)²¹. Z danych wynika także, że w 2012 r. miało miejsce 527 przypadków przewiezienia dzieci z domu rodzinnego do placówki opiekuńczej lub pod opiekę krewnych²².

¹⁶ *Polacy wobec zjawiska przemocy...*, op. cit., s. 9.

¹⁷ *Badanie dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie wobec dzieci...*, op. cit., s. 19-21.

¹⁸ *Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie: badanie pilotażowe w jednostkach penitencjarnych*, Raport z badania SMG/KRC zrealizowanego dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej 2011, s. 15.

¹⁹ Chodzi o przypadki, w których postępowanie policyjne zakończyło się postępowaniem sądowym. Znęcanie się jest w polskim prawie czynem karalnym zabronionym na podstawie Art. 207 *Kodeksu karnego*, który stwierdza w § 1, że: „Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.”

²⁰ Procedura Komendy Głównej Policji przeprowadzana podczas każdej interwencji Policji dotyczącej przemocy domowej.

²¹ Dane za: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html> (stan na dzień 31.12.2013)

²² *Ibidem*.

3. Bezdomność dziecka jako efekt przemocy i nadużycia

Przemoc i nadużycia są wymieniane w literaturze przedmiotu jako przyczyny zjawiska bezdomności dzieci i pojawiania się tzw. „dzieci ulicy”²³. Trudno jednak operować jakimikolwiek liczbami odzwierciedlającymi skalę tego zjawiska. Częściej bowiem prowadzone są badania dotyczące tzw. „dzieci ulicy” wśród których są przecież i te, mające rodziny, nocujące w domu a tylko większość czasu wolnego lub przeznaczonego na naukę spędzają poza nim. Według danych pochodzących z Międzynarodowego Raportu o Dzieciach Ulicy a cytowanych w Raporcie z socjologicznych badań terenowych zrealizowanych na zlecenie Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy Młodzieży w Krakowie pt. „Dzieci Ulicy” w 9 milionowej grupie dzieci żyjących w Polsce aż 1,2 miliona z nich to „dzieci ulicy”²⁴. Według danych Rzecznika Praw Dziecka cytowanych w tym ostatnim dokumencie, aż 60 tys. dzieci to dzieci ulicy. Według danych dotyczących aglomeracji krakowskiej, wśród przebadanych 29 733 uczniów szkół gimnazjalnych (w wieku 13-15 lat) aż 41,3% z nich doświadczyło przemocy. Trudno oszacować jaki odsetek z tych dzieci to tzw. „dzieci ulicy” lub też dzieci bezdomne. W kontynuacji omawianego badania przeprowadzono 1 372 obserwacje osób zakwalifikowanych do grupy tzw. „dzieci ulicy”. Ze względu na miejsca przebywania dzieci te najczęściej obserwowano przy osiedlach mieszkaniowych (791 dzieci), supermarketach (494 dzieci), dworcach (42 dzieci), ulicach i skwerach związanych z prostytutką męską (32 dzieci) i ulicach i skwerach związanych z prostytutką żeńską (13 dzieci)²⁵. Jeśli brać za punkt odniesienia odsetek gimnazjalistów doświadczających przemocy, to należałoby stwierdzić, że minimum 567 spośród obserwowanych dzieci jest ofiarami przemocy. Jednak takie stanowisko nie jest niczym uzasadnione. O ile liczba kobiet bezdomnych z powodu doświadczanej przemocy została zbadana i wynosi około 19,3%²⁶, o tyle zjawisko to wśród dzieci nie jest szerzej opisane²⁷.

Dokonując szczegółowego przeglądu danych zawartych w *Tablicach przeglądowych* pochodzących z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011, możliwe było wskazanie przyczyn wchodzenia w bezdomność. Podczas spisu zostały one zweryfikowane tylko w odniesieniu do osób należących do tzw. I kategorii bezdomnych. Wśród przyczyn wskazano²⁸:

²³ B. Bartosz, E. Błażej, *O doświadczeniu bezdomności*, Warszawa 1995; E. Moczuk, *Bezdomność jako problem społeczny w opiniach osób bezdomnych* [w:] *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości* (red. T. Sołtysiak), Włocławek 1999; M. Porowska, *Bezdomność* [w:] *Encyklopedia socjologii t.1 A-J* (red. W. Kwaśniewicz), Warszawa 1998.

²⁴ Podane za: *Dzieci ulicy. Raport z socjologicznych badań terenowych na zlecenie Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy Młodzieży w Krakowie*, (red. B. Sierocka, M. Drewniak), Kraków 2009.

²⁵ *Ibidem*, s. 33.

²⁶ M. Dębski, *Bezdomne kobiety w województwie pomorskim. Raport*, Gdańsk 2009, s. 58; dostęp: <http://www.neww.org.pl/pl/opinie/opinia/10,10.html> (stan na dzień 02.12.2013).

²⁷ Informacji na ten temat powinny dostarczyć szczegółowe wyniki *Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych z 2013 r.*, które jeszcze nie zostały opublikowane.

²⁸ *Tabele wynikowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna...*, op. cit. Tabela 48.

- wymeldowanie (decyzja administracyjna),
- wypędzenie z mieszkania przez rodzinę/współlokatorów,
- pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy,
- ucieczka przed przemocą w rodzinie,
- utrata noclegów w miejscu byłej pracy,
- konieczność opuszczenia domu dziecka na skutek pełnoletności,
- eksmisja,
- zadłużenie,
- bezrobocie,
- opuszczenie zakładu karnego.

Z danych spisowych wynika, iż wśród 96 osób poniżej 19 roku życia²⁹ główną przyczyną wejścia w bezdomność były: wymeldowanie decyzją administracyjną, wypędzenie z mieszkania, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy oraz ucieczka przed przemocą (Tabela 1).

Tabela 1. Przyczyny bezdomności dzieci i młodzieży w odniesieniu do przyczyn wszystkich osób bezdomnych w podziale na płeć

Grupa wieku	Ogółem			0-19 lat		
	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
<i>liczba osób</i>						
Przyczyny ogółem	7 662	6 547	1 115	96	49	47
Wymeldowanie (decyzja administracyjna)	1 470	1 259	211	34	19	15
Wypędzenie z mieszkania przez rodzinę/współlokatorów	1 888	1 644	244	22	11	11
Pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy	1 125	973	152	20	8	12
Ucieczka przed przemocą w rodzinie	206	103	103	7	4	3
Utrata noclegów w miejscu byłej pracy	82	74	8	-	-	-
Konieczność opuszczenia domu dziecka na skutek pełnoletności	47	39	8	-	-	1
Eksmisja	1 076	929	147	5	3	2
Zadłużenie	512	423	89	-	1	-
Bezrobocie	942	804	138	5	2	3
Opuszczenie zakładu karnego	314	299	15	-	1	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele wynikowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Wyd. GUS, Warszawa 2013, Tabela 48.

Szczegółowa analiza danych zawartych w Tabeli 1 pozwala stwierdzić, że przyczyny dla których młode osoby stają się bezdomnymi nie pokrywają się z przyczynami dla ogółu zbiorowości osób bezdomnych, które podano jako punkt odniesienia. Sugeruje to, że czynnikiem istotnie wpływającym na powód bezdomności może być wiek. W przypadku trzech wskazanych przyczyn, odsetek osób, które z ich powodu znalazły się bez dachu nad głową zwiększa się wraz z wiekiem. Ucieczka przed przemocą jest wymieniana jako jedna z głównych przyczyn powodujących bezdomność wśród dzieci i młodzieży. O sile

²⁹ Spośród 150 osób w wieku 0-19 lat zaliczonych do bezdomnych I kategorii, odpowiedzi udzieliło jedynie 96 osób.

jej wpływu mogą przekonywać szczegółowe dane, kiedy rozpatrywać się będzie bezdomność ze względu na czas jej trwania.

Tabela 2 przedstawia dane liczbowe dotyczące bezdomnych dzieci i młodzieży w zależności od długości trwania bezdomności wraz z przyczynami decydującymi o jej powstaniu. Z tabeli wynika, że osoby młode pozostają coraz dłużej w bezdomności. Jeśli weźmie się pod uwagę, że osoby te mogły być nawet 8 lub więcej lat bezdomne, można zaryzykować stwierdzenie, że były dziećmi, kiedy dotknęła je bezdomność.

Tabela 2. Powody trwania bezdomności dzieci i młodzieży w odniesieniu do długości pozostawania w bezdomności

	Ogółem	do 3 miesiące (włącznie)	4-12 miesiące (włącznie)	2-3 lata	4-8 lat	powyżej 8 lat	nieustalony okres bezdomności
Ogółem	96	7	25	24	28	3	9
Wymeldowanie (decyzja administracyjna)	34	4	12	9	7	1	1
Wypędzenie z mieszkania przez rodzinę /współlokatorów	22	1	6	3	9	1	2
Pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy	20	0	1	10	4	1	4
Ucieczka przed przemocą w rodzinie	7	2	3	0	0	0	2
Utrata noclegów w miejscu byłej pracy	0	0	0	0	0	0	0
Konieczność opuszczenia domu dziecka na skutek pełnoletności	1	0	0	1	0	0	0
Eksmisja	5	0	2	0	3	0	0
Zadłużenie	1	0	0	0	1	0	0
Bezrobocie	5	0	0	1	4	0	0
Opuszczenie zakładu karnego	1	0	1	0	0	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tabele wynikowe – Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna..., op. cit., Tabela 49.

Analiza długości trwania bezdomności w odniesieniu do przyczyn wskazuje, że kluczowe znaczenie mają już wcześniej wymienione, choć z różną siłą. I tak, w odniesieniu do dzieci i młodzieży, których okres trwania w bezdomności wyniósł:

- 1) mniej niż 3 miesiące, głównymi przyczynami były: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania i ucieczka przed przemocą w rodzinie;
- 2) 4 do 12 miesięcy: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania i ucieczka przed przemocą w rodzinie;
- 3) 2 do 3 lat: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania i pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy;
- 4) 4-8 lat: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy i eksmisja;
- 5) powyżej 8 lat: wymeldowanie, wypędzenie z mieszkania, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy;

6) nieustalony czas trwania bezdomności: wypędzenie z mieszkania, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy i ucieczka przed przemocą w rodzinie.

Koncentrując się na dzieciach śpiących pod gołym niebem w wyniku przemocy czy nadużycia względem nich, należy ponownie stwierdzić, że jedynymi danymi mogą być w tym przypadku dane pochodzące z ogólnopolskiego liczenia osób bezdomnych z roku 2013, jednak z powodu trwających prac nad opracowaniem szczegółowych wyników badania, nie są one w obecnej chwili dostępne. Nawet informacje zaprezentowane w publikacji pt. *Dziecko na ulicy. Zwalczenie przemocy wobec dzieci ulicy*, są jedynie ogólnikowe. Jedyną istotną informacją jest cytat z artykułu Rzecznika Praw Dziecka w Polsce, P. Jarosa, w którym stwierdził on³⁰:

„Diagnoza problemu «dzieci ulicy» jest wciąż niewystarczająca, stąd wiele programów [na rzecz dzieci] walczy nie z przyczynami problemów, ale tylko z najbardziej widocznymi skutkami.”

³⁰ Cytat z artykułu pt. *Na pomoc dzieciom ulicy*, Rzeczpospolita z 4 sierpnia 2003 r. [za:] *Dziecko na ulicy. Zwalczenie przemocy wobec dzieci ulicy. Przewodnik metodologiczny* (red. D. Cuff), Wyd. GPAS, Warszawa 2006, s. 19.

4. Polityka przeciwdziałania bezdomności dzieci i przeciwdziałania powstawaniu zjawiska tzw. „dzieci ulicy”

Ponieważ bezdomność, zarówno ta dotycząca osób dorosłych, jak i szczególnie dotycząca dzieci jest ważnym obszarem, w którym podejmowany jest szereg inicjatyw państwowych i społecznych. Regulacje prawne określające zasady i warunki pomocy społecznej zostały najszerzej opisane w Ustawie z dnia 12 marca 2004 r. *o pomocy społecznej* (DZ. U. 2004, Nr 64, poz. 593) oraz szeregu ustaw i rozporządzeń regulujących funkcjonowanie podmiotów państwowych wspierających osoby bezdomne. Większą jednak rolę odgrywają konkretne programy rządowe i społeczne adresowane bezpośrednio do osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością oraz przeciwdziałające patologiom w rodzinach. Wśród nich kluczowe znaczenie mają:

1) Projekt Krajowej Strategii Wychodzenia z Bezdomności opracowany przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. W prace nad programem zaangażowane były, oprócz władz ministerialnych, również pozarządowe organizacje charytatywne pomagające osobom bezdomnym (m.in. Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta, CARITAS Diecezji Kieleckiej, Stowarzyszenie MONAR, Fundacja Pomocy Wzajemnej „BARKA”, Pomorskie Forum na Rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Stowarzyszenie „OTWARTE DRZWI”, Fundacja rozwoju przedsiębiorczości społecznej „Być Razem”). Dokument ten wskazuje pięć obszarów, w ramach których mają zostać podjęte konkretne działania, zoperacjonalizowane w drodze dalszych wytycznych, a które dotyczą:

- diagnozy i analizy skali zjawiska bezdomności,
- priorytetów działań dla pomocy społecznej,
- priorytetów działań dla budownictwa socjalnego,
- edukacji i zatrudnienia,
- dostępu do usług zdrowotnych.

2) Krajowy Program Wychodzenia z Bezdomności i Rozwoju Budownictwa Socjalnego na lata 2009-2015. Program ma na celu wyznaczać kierunek działań na przyszłość, wyrażać marzenia i wyzwania, które staną się udziałem pracy wielu instytucji oraz pracy pojedynczych osób, a także uwiarygodnić sposób realizacji priorytetowych działań³¹. W ramach programu poruszone zostały strategiczne obszary dotyczące zabezpieczenia społecznego, w tym:

- diagnoza stanu bezrobocia,
- standaryzacja usług i pracy systemu pomocy społecznej,
- integracja i aktywizacja osób bezdomnych.

³¹ *Krajowy Program Wychodzenia z Bezdomności i Rozwoju Budownictwa Socjalnego na lata 2009-2015*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2009.

Ponadto w dokumencie zawarto wytyczne w zakresie rozwoju budownictwa socjalnego i opracowania dobrych praktyk.

3) Program Wspierający Powrót Osób Bezdomnych do Społeczności opracowany również przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w 2010 r.³². Jak wskazuje się w preambule programu:

„ma on charakter uzupełniający wobec ustawowych obowiązków samorządów gmin w zakresie przeciwdziałania bezdomności, a także charakter wspierający działalność przede wszystkim podmiotów uprawnionych, działających w obszarze pomocy społecznej, o których mowa w art. 25 ust. 1 ustawy o pomocy społecznej (...)”.

Program ten umożliwia realizację wielu interesujących projektów dla osób bezdomnych, których realizacja spoczywa w 90% zadań na organizacjach pozarządowych. Nabory projektów realizowanych przez te instytucje mają miejsce raz do roku i cieszą się bardzo dużym zainteresowaniem. W ramach naboru projektów w edycji na rok 2012 zgłoszono 202 projekty, spośród których dofinansowano 42 inicjatywy (4 o zasięgu ogólnokrajowym i 38 o zasięgu regionalnym)³³.

Ustawa o pomocy społecznej nałożyła na gminy obowiązek opracowania i realizacji tzw. *strategii rozwiązywania problemów społecznych*. Ponieważ bezdomność zaczyna być dostrzegana jako jeden z nich, w ramach projektu realizowanego przez Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, opracowany został model *Gminnego Standardu Wychodzenia z Bezdomności*³⁴. Określa on między innymi standardy pracy socjalnej z osobami dotkniętymi i zagrożonymi bezdomnością oraz zawiera informacje na temat standardów streetworkingu. Idea pracy bezpośredniej z osobami bezdomnymi w ramach streetworkingu jest szeroko propagowana przez portal Agenda Bezdomności³⁵ oraz Ogólnopolską Sieć Organizacji Streetworkerskich (OSOS)³⁶.

Szereg organizacji pozarządowych i instytucji pomocy społecznej realizuje ciekawe projekty finansowane ze środków pochodzących z funduszy europejskich, jak również ze środków własnych tych organizacji. W odniesieniu do pomocy dzieciom zagrożonym bezdomnością, a przede wszystkim dzieciom doświadczającym przemocy w rodzinie, na uwagę zasługują m.in.:

1) Projekt pn. „Ulica nie jest dla dzieci” realizowany przez Fundację dla Polski, który zakładał prowadzenie kampanii informacyjnej o problemie oraz prowadzenie zbiorów pieniężnych w wyniku których zebrano ponad 200 tys. zł, które pozwoliły na sfinansowanie pomocy przeznaczonej dla dzieci ulicy – m.in.: ofiar przemocy czy

³² Program Wspierający Powrót Osób Bezdomnych do Społeczności, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2010 r.

³³ Sprawozdanie z realizacji „Programu wspierającego powrót osób bezdomnych do społeczności” – edycja 2012 r., Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, kwiecień 2013 r., s. 8

³⁴ Model „Gminny Standard wychodzenia z bezdomności”, Wyd. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Gdańsk 2012 .

³⁵ Adres internetowy: <http://www.ab.org.pl/?a=streetworker1> (stan na dzień: 02.12.2013)

³⁶ Adres internetowy: <http://osos.org.pl/> (stan na dzień: 02.12.2013)

alkoholizmu. Pieniądze zostały przekazane 28 organizacjom pozarządowym, które zrealizowały łącznie 35 projektów własnych w 14 województwach.

2) Projekt pn. *Dziecko na ulicy*, realizowany przez Grupę Pedagogiki i Animacji Społecznej (GPAS) finansowany w ramach Programu Daphne, który miał na celu opracowanie wypracowanie standardów pomocy dzieciom - ofiarom przemocy.

Również Komenda Główna Policji organizuje szereg cyklicznych akcji adresowanych do dzieci i rodziców a poruszających problematykę bezdomności wśród dzieci, przemocy w rodzinie, patologii społecznych. Wśród tych najważniejszych można wymienić m.in.: akcję informacyjną „Ucieczka to nie rozwiązanie” zorganizowaną przez Komendę Wojewódzką Policji w Szczecinie; akcję „Bezdomny-Samotny-Bezradny”, akcję „Nie bądźmy obojętni”, program „Patologie – Bezdomność”, czy też funkcjonowanie bezpłatnej, całodobowej infolinii dla osób bezdomnych o numerze 0 800 165 320³⁷.

Istnieje także wiele internetowych stron tematycznych, prowadzonych przez agendy administracji państwowej, samorządowej oraz ośrodków pomocy czy organizacji pozarządowych poprzez które prowadzona jest kampania informacyjna i uświadamiająca a także oferowana konkretna pomoc w razie zaistnienia przypadku przemocy w rodzinie czy problemu bezdomności. Portale: „Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie – Strona tematyczna Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego”³⁸, Stowarzyszenia „MONAR”³⁹, Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie "Niebieska Linia"⁴⁰, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta⁴¹, serwisy Ośrodków Pomocy Społecznej⁴², serwis Fundacji Pomocy Wzajemnej „BARKA”⁴³ czy serwis Pomorskiego Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności⁴⁴ to tylko niektóre przykłady dobrze działających, ogólnopolskich inicjatyw na rzecz osób bezdomnych. Warto podkreślić, że organizacje te prowadzą zakrojone na szeroką skalę działania w terenie wśród osób bezdomnych, a często wykazują się większą skutecznością niż ustawowo powołane do tego Ośrodki Pomocy Społecznej⁴⁵.

³⁷ Informacja z działań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym w 2010 r., Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji, Warszawa 2011, s. 45-53

³⁸ Adres internetowy: <http://pwr.rzeszow.uw.gov.pl/> (stan na dzień: 02.12.2013)

³⁹ Adres internetowy: <http://www.monar.org/> (stan na dzień: 02.12.2013)

⁴⁰ Adres internetowy: <http://www.niebieskalinia.pl/> (stan na dzień: 02.12.2013)

⁴¹ Adres internetowy: <http://www.bratalbert.org.pl/portal/content/view/416/71/lang,pl/> (stan na dzień: 02.12.2013)

⁴² Adres internetowy: <http://www.ops.pl/> (stan na dzień: 02.12.2013)

⁴³ Adres internetowy: <http://barka.org.pl/> (stan na dzień: 02.12.2013)

⁴⁴ Adres internetowy: <http://www.pfwb.org.pl/> (stan na dzień: 02.12.2013)

⁴⁵ W Polsce Ośrodki Pomocy Społecznej funkcjonują na szczeblu samorządowym, stąd też są Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie (PCPR), Miejskie i Gminne Ośrodki Pomocy (MOPS i GOPS).

Podsumowanie

Przemoc oraz nadużycia, których ofiarami są dzieci jest dla nich podwójnie niebezpieczna. Wynika to nie tylko z samego faktu realizacji czynu zabronionego, którego skutkiem jest bezpośrednia krzywda psychiczna lub fizyczna, ale też z pozostawienia w psychice dzieci i osób młodych trwałego urazu tym spowodowanego. O skali problemu świadczą częściowo tylko statystyki policyjne lub badania społeczne prowadzone w tym zakresie. Trudno jest oszacować ile z ofiar takich czynów podjęło próbę przerwania tej sytuacji ratując się ucieczką z domu rodzinnego. Pewną skalę problemu mogą oddać wyniki badań społecznych prowadzonych w tym zakresie, które zostaną zaprezentowane w jednym z kolejnych numerów serii „Problemy dzieci”.

Bibliografia

Pozycje zwarte i artykuły prasowe

- 1) Bartosz B., Błażej E., *O doświadczeniu bezdomności*, Warszawa 1995.
- 2) Moczuk E., *Bezdomność jako problem społeczny w opiniach osób bezdomnych [w:] Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości* (red. T. Sołtysiak), Włocławek 1999.
- 3) Kołodziejczyk T., *Program Street Children - Children on the Streets w Polsce [w:] Dzieci ulicy - problemy, profilaktyka, resocjalizacja* (red. G. Olszewska-Baka), Wyd. eRBe, Białystok 2000 [za:] E. Replewicz, *Środowisko rodzinne dzieci spędzających większość czasu na ulicy*, „Edukacja, Wychowanie, Resocjalizacja” 2011, Nr 1.
- 4) *Na pomoc dzieciom ulicy*, Rzeczpospolita z 4 sierpnia 2003 r. [za:] *Dziecko na ulicy. Zwalczanie przemocy wobec dzieci ulicy. Przewodnik metodologiczny* (red. D. Cuff), Wyd. GPAS, Warszawa 2006.
- 5) Olszewska-Baka G., Pytka L., *Dzieci ulicy - metodologiczne aspekty profilaktyki interwencyjnej [w:] Dzieci ulicy - problemy, profilaktyka, resocjalizacja* (red. G. Olszewska-Baka), Wyd. eRBe, Białystok 2000, s. 19-20 [za:] E. Replewicz, *Środowisko rodzinne dzieci spędzających większość czasu na ulicy*, „Edukacja, Wychowanie, Resocjalizacja” 2011, Nr 1.
- 6) Pindral A., *Definicje i typologie bezdomności [w:] Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty - diagnoza Zespołu Badawczego* (red. M. Dębski), Wyd. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Gdańsk 2011.
- 7) Pisarska M., *Miejskie schronisko dla bezdomnych kobiet*, „Praca socjalna” 1993, Nr 4.
- 8) Porowska M., *Bezdomność [w:] Encyklopedia socjologii t.1 A-J* (red. W. Kwaśniewicz), Warszawa 1998.
- 9) Przymeński A., *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2001.
- 10) Przymeński A., Oliwa-Ciesielska M., *Mieszkalnictwo socjalne jako instrument demarginalizacji społecznej bezdomnych na przykładzie Poznania. Diagnoza i rekomendacje*, „Polityka społeczna” 2010, Nr 3.
- 11) Zaleska E., *Badania bezdomności w Polsce*, „Sprawy Mieszkaniowe w Polsce” 1995, Nr 1.

Wyniki badań - statystyka publiczna i badania społeczne

- 1) *Sprawozdanie z realizacji „Programu wspierającego powrót osób bezdomnych do społeczności” - edycja 2012 r.*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, kwiecień 2013 r.
- 2) *Tabele wynikowe - Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Wyd. GUS, Warszawa 2013.

Wyniki badań opinii publicznej

- 1) *Badanie dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie wobec dzieci*, Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Lipiec 2008.
- 2) *Dębski M., Bezdomne kobiety w województwie pomorskim. Raport*, Gdańsk 2009 (dostęp: <http://www.neww.org.pl/pl/opinie/opinia/10,10.html>, stan na dzień 28.11.2013).
- 3) *Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie*, Raporty z badania SMG/KRC zrealizowanego dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej 2011.
- 4) *Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie: badanie pilotażowe w jednostkach penitencjarnych*, Raport z badania SMG/KRC zrealizowanego dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej 2011.
- 5) *Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce wobec kobiet i wobec mężczyzn. Część I - Raport z badań ogólnopolskich*, Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Listopad 2010.

- 6) *Dzieci ulicy. Raport z socjologicznych badań terenowych na zlecenie Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przestępczości Młodzieży w Krakowie*, (red. B. Sierocka, M. Drewniak), Kraków 2009.
- 7) *Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie*, Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa październik 2007 r.
- 8) *Przemoc i konflikty w domu. Komunikat z badań*, CBOS Warszawa, Marzec 2009.

Dokumenty programowe

- 1) *Krajowy Program Wychodzenia z Bezdomności i Rozwoju Budownictwa Socjalnego na lata 2009-2015*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2009.
- 2) *Model „Gminny Standard wychodzenia z bezdomności”*, Wyd. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Gdańsk 2012.
- 3) *Program Wspierający Powrót Osób Bezdomnych do Społeczności*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2010 r.

Akty prawne

- 1) Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. *o pomocy społecznej* (Dz. U. 2004, Nr 64, poz. 593).
- 2) Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. *o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (Dz. U. 2005, Nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

Strony internetowe

<http://www.ab.org.pl/?a=streetworker1>

<http://barka.org.pl/>

<http://www.bratalbert.org.pl/portal/content/view/416/71/lang.pl/>

<http://www.monar.org/>

<http://www.mpips.gov.pl/aktualnosci-wszystkie/art,5535,5793,wyniki-otwartego-konkursu-ofert-w-ramach-programu-wspierajacego-powrot-osob-bezdomnych-do-spolecznosci-edycja-2012-.html>

<http://www.niebieskalinia.pl/>

<http://osos.org.pl/>

<http://www.ops.pl/>

<http://www.pfwb.org.pl/>

<http://pwr.rzeszow.uw.gov.pl/>